

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Перший проректор
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
професор М.Р. Аракелян
2020 р.

ВИСНОВОК

Національного університету «Одеська юридична академія» про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Кушнерука Дмитра Володимировича на тему: «Підстави виникнення державної власності за цивільним законодавством України», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081-Право, затвердженої Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія»
«4» листопада 2016 р. (протокол № 4)

ВИТЯГ

з протоколу засідання фахового семінару кафедр цивільного права та кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції Національного університету «Одеська юридична академія» від 7 грудня 2020 року

ПРИСУТНІ:

ПРИСУТНІ: зав. кафедрою, д.ю.н., професор Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова;
д.ю.н., професори: І.В. Давидова, О.І. Сафончик, А.Р. Чанишева;
к.ю.н., професор: О.М. Калітенко; к.ю.н., доценти:
Н.С. Адаховська, Н.П. Бааджи, І.Г. Бабич, О.М. Берназ-Лукавецька, К.М. Глиняна, В.О. Гончаренко, В.М. Зубар, С.В. Завальнюк, Ю.В. Кривенко, К.Г. Некіт, С.В. Мазуренко, М.В. Матійко, О.С. Омельчук, В.О. Токарева;
асистент: К.І. Спасова; Д.Р. Байталюк;
аспірант: Д.В. Кушнерук;
лаборанти: В.С. Лоншакова, Л.Р. Чуфай.

З присутніх 5 докторів юридичних наук, 15 кандидатів юридичних наук та 2 асистента – фахівці за профілем поданої на розгляд дисертації.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ:

Обговорення дисертаційної роботи аспіранта кафедри цивільного права Кушнерука Дмитра Володимировича за темою: «Підстави виникнення

державної власності за цивільним законодавством України», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081-Право.

СЛУХАЛИ:

Доповідь Кушнерука Дмитра Володимировича про результати проведеного ним дисертаційного дослідження.

Обговорення дисертації.

Виступ Д.В. Кушнерука. В умовах розвитку ринкової економіки та становлення правової держави зростає увага до концепції державної власності. Адже основою ринкових відносин традиційно вважається приватна власність, що у деяких дослідників викликає думки про необхідність перегляду ставлення до державної власності та навіть повної відмови від публічної власності, яка сприймається як рудимент радянської концепції. Все частіше постають питання про колізії приватно-правового та публічно-правового регулювання відносин власності.

За таких умов зростає значення досліджень особливостей правового регулювання відносин державної власності, зокрема, особливостей підстав виникнення державної власності, адже саме у цій сфері найбільш високою є вірогідність колізій приватних та публічних інтересів та необхідність пошуку балансу між ними.

Актуальність дослідження підстав виникнення державної власності полягає в тому, що стосовно правової природи державної власності на сьогодні відсутня єдність у поглядах науковців. Це викликано, в першу чергу, наявністю двох категорій права публічної власності – державної та права власності Українського народу. Нерозуміння природи державної власності тягне й певні проблеми у сфері правового регулювання підстав її виникнення. Зокрема, специфіка окремих підстав виникнення державної власності не врахована у чинному законодавстві. Стосовно закріплених законодавством підстав виникнення права державної власності залишається багато питань у сфері їх співвідношення з інтересами приватних осіб.

Слід зазначити, що сьогодні актуалізуються питання оновлення цивільного законодавства, постають питання про необхідність проведення рекодифікації. Так, у 2019 році навіть було внесено законопроект, яким ставилося під сумнів питання про необхідність існування Господарського кодексу. В зв'язку з цим у науковій літературі розгорнулася жвава дискусія стосовно подальшої ролі, зокрема, і державної власності.

Варто зауважити, що в умовах обраного Україною курсу на європейську інтеграцію особливо важливим стає принцип непорушності

права власності, який вкрай важливо враховувати під час застосування такої підстави виникнення державної власності, як конфіскація. Сьогодні принцип непорушності права власності закріплено у всіх європейських країнах. Держава посідає важливе місце в регулюванні відносин, які виникають в сфері права власності. В цьому аспекті особливо важливо наголосити на значенні принципу справедливого балансу, який полягає у тому, що у випадку експропріації або націоналізації державою майна, яке належить особі, мають враховуватися інтереси суспільства, держави та особи. Обов'язковою умовою проведення державою відчуження майна є виплата особі компенсації, яка має бути розумною, а також важливим є дотримання принципу пропорційності, оскільки виплата суми, яка не відповідає базовій вартості майна.

Актуальність теми додатково зумовлюється також і тим, що в сучасних умовах, котрі склалися в Україні, зокрема, з причин ведення антитерористичної операції та поширення пандемії коронавірусу COVSD-19, потребує ретельного аналізу категорія надзвичайного стану, за умови якого допускається реквізиція майна, що належить приватним особам та перехід його у державну власність. Заходи, застосовані під час встановлення карантину з метою зупинення поширення коронавірусної інфекції, безумовно, вплинули на право власності згідно зі статтею 1 Протоколу № 1 до ЄСПЛ в значенні експропріації, контролю над використанням або втручання у мирне користування власністю. Це право дозволяє накладати обмеження в інтересах суспільства або загальних інтересах, а заходи, чітко пов'язані із захистом здоров'я, безперечно розглядаються як такі, що служать законній меті.

Незважаючи на достатньо активні дослідження проблем права власності у цілому, та державної власності, зокрема, аналіз стану дослідження проблем виникнення права державної власності дає підстави для висновку про те, що досі недостатньо дослідженими залишаються питання підстав і способів такого виникнення, особливо з огляду на оновлення цивільного законодавства, а також на появу таких підстав виникнення, як націоналізація, реприватизація тощо.

У дисертації проведено усебічний аналіз підстав виникнення державної власності за цивільним законодавством України. Запропоновано в якості спеціальної підстави виникнення права державної власності закріпити на законодавчому рівні реприватизацію. Також запропоноване авторське визначення реприватизації як повернення в державну власність об'єктів недержавної власності, що були раніше приватизовані, шляхом розірвання договору купівлі-продажу у разі його неналежного виконання з урахуванням реалізації і захисту національних інтересів.

У роботі було розроблено поняття «соціальної націоналізації» як тимчасового засобу державного втручання в майнову сферу приватної особи, здійснюване в особливий період з метою захисту приватного інтересу та надання допомоги та підтримки найбільш постраждалим підприємствам, яким загрожує внаслідок цього банкрутство.

У ході проведення дослідження також було отримано інші наукові результати, які вирізняються науковою новизною, мають важливе практичне та теоретичні значення.

За результатами доповіді Д.В. Кушнерука були поставлені питання.

Сафончик О.І. Чому Ви пропонуєте у ЦК України повернути розділ II «Володіння та інші речові права», вилучивши норми щодо володіння з речових прав на чуже майно?

Відповідь Кушнерука Д.В. До такого висновку привела дискусія навколо категорій господарського відання та оперативного управління. Відмова від категорій господарського відання та оперативного управління можлива за рахунок заміни їх на володіння (законне володіння). Слід зазначити, що у Проекті ЦК України від 25 серпня 1996 року Розділ II мав назву «Володіння та інші речові права» і включав 11 статей, присвячених цьому правовому титулу. Проект ЦК містив також новий підхід до регулювання права державної власності, уникаючи понять «оперативне управління» та «право повного господарського відання», виводячи державну власність із сфери адміністративно-управлінської у сферу ринкових відносин, де всі юридичні особи – власники.

У ЦК 2003 р. Розділ II вже називається «Речові права на чуже майно» і включає володіння як вид прав на чужі речі. Повернення до концепції володіння, яв виду речових прав, сприятиме, на наш погляд, найбільш ефективному вирішенню проблем державної власності в зв'язку з відмовою від права господарського відання та права оперативного управління. Саме тому ми пропонуємо у ЦК України повернути розділ II «Володіння та інші речові права, вилучивши норми щодо володіння з речових прав на чуже майно.

Омельчук О.С. Чим зумовлений вибір використаної методологічної основи дисертаційного дослідження?

Відповідь Кушнерука Д.В. Вибір напрямків та підходів дослідження був зумовлений метою розвитку науки цивільного права щодо підстав виникнення державної власності за цивільним законодавством України, задля обрання кращих рішень у зазначеній сфері з можливістю подальшого вдосконалення норм чинного цивільного законодавства. Методологічну

основу наукового дослідження становить низка загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, зокрема: діалектичний, формально-логічний, логіко-юридичний, порівняльно-правовий, структурно-функціональний, метод системного аналізу, соціологічний та ін. При проведенні дослідження були враховані такі концептуально важливі методологічні засади, як положення про єдність абстрактного й конкретного, логічного й історичного, одиночного й загального, емпіричного й теоретичного, взятих у їх діалектичному взаємозв'язку. Основним серед методів, які використовувалися при написанні дисертації, був формально-логічний метод. За допомогою цього методу досліджувалася юридична природа права державної власності, підстави та способи його виникнення, а також здійснювалась обробка та аналіз емпіричного матеріалу. У рамках загального методологічного підходу використано також історичний метод, методи порівняльного та структурно-системного аналізу тощо.

Мазуренко С.В. Чому Ви вважаєте недостатнім виділення лише первинних та вторинних способів набуття права власності?

Відповідь Кушнерука Д.В. Ми погоджуємося з висновками авторів, які вважають, що традиційне розрізнення первісних та вторинних підстав (способів) виникнення права власності сьогодні є недостатнім. Має також враховуватись практичне значення диференціації підстав (способів) для застосування стосовно того чи іншого виду (різновиду) права власності. Перспективи вдосконалення цивільного законодавства у цій галузі мають визначатися із врахуванням цих інноваційних підходів. Як слушно зазначає О.В. Дзера, у період соціалістичного будівництва спеціальні способи набуття права власності переважали над універсальними, бо для суспільної власності, особливо державної, встановлювалося багато переваг та обмежувалося коло підстав виникнення права власності у громадян. Слід зазначити, що на даному етапі розвитку нашої держави змінилося співвідношення спеціальних і універсальних способів виникнення права власності: більшого поширення і значення набувають загальні способи, зокрема у зв'язку з наданням громадянам, нарівні з іншими суб'єктами цивільних правовідносин, права на підприємницьку та іншу господарську діяльність, розширилося також коло спеціальних підстав (зокрема завдяки приватизації).

Бааджи Н.П. У який період часу, на Вашу думку, відбувається формування права державної власності, як окремого виду власності?

Відповідь Кушнерука Д.В. Як свідчить аналіз існуючих точок зору, результати виникнення і розвитку державної власності на Заході і Сході в першій половині XX сторіччя суттєво різнилися. На Заході зачатки державної власності почали виникати ще в середині XIX сторіччя. Але оскільки її

виникнення і становлення могло відбуватися лише шляхом обмеження приватної власності, вона обмежувалася інфраструктурними спорудами, насамперед, залізницею та війсьними об'єктами. На Сході все складалося інакше, оскільки становлення державної власності було наслідком розкладання і витіснення архаїчних видів власності. Тобто, тут розвивалися і державна і приватна власність за рахунок тих видів власності, що існували раніше. Щодо кооперативної власності, її існування спричинила нестабільність господарства дрібного виробника і споживача в умовах конкуренції, що посилювалася. Становлення кооперації в більшості колоніально-залежних країн підтримувалося державою, тому тут вона стала особливим відгалуженням, особливою формою державної власності. Таким чином, на протязі першої половини XX сторіччя намітилась певна диверсифікація форм власності, особливо на Сході.

Зубар В.М. Як Ви оцінюєте інститут цивільної конфіскації, який нещодавно з'явився у вітчизняному законодавстві?

Відповідь Кушнерука Д.В. Однією із найсуттєвіших відмінностей від конфіскації у межах кримінального провадження є те, що цивільна конфіскація є речовою, а її застосування можливе без засудження особи (а в окремих державах – без обвинувачення чи взагалі кримінального переслідування) за вчинення злочину, оскільки в такому випадку переслідується не особа, а відповідне майно. Основною ідеєю такої конфіскації виступає позбавлення злочинців економічного та матеріального підґрунтя. Необхідність залучати цивільно-правові механізми виникла через неможливість застосування норм кримінального права через презумпцію невинуватості, виправдання підозрюваного в межах кримінального провадження тощо. Саме так виникла цивільна конфіскація, яка може накладатися навіть на майно третьої особи. Головним документом, що унормовує таку конфіскацію, є Конвенція ООН про боротьбу з корупцією. Власне інститут цивільної конфіскації мають багато країн світу. Запровадження цивільної конфіскації в Україні нині перебуває на початковій стадії. Ефективність цивільної конфіскації повною мірою залежатиме не лише від удосконалення норм ЦПК, який відповідає за процедурний аспект, а й адаптації законодавства, зокрема податкового, кримінального та антикорупційного.

В ОБГОВОРЕННІ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ ВЗЯЛИ УЧАСТЬ:

Доктор юридичних наук, професор А.Р. Чанишева: Актуальність теми роботи не викликає сумнівів та продиктована сучасним станом вітчизняної науки. Дослідження підстав виникнення державної власності за цивільним

законодавством України має як теоретичне, так і практичне значення. Разом з тим у роботі слід було б більш детально зупинитися на термінологічних аспектах, зокрема, використанні термінів «виникнення» та «набуття» державної власності. Адже у ст. 11 ЦК України йдеться про «виникнення цивільних прав і обов'язків (а отже і правовідносин власності)», а глава 24 ЦК України називається «набуття права власності». У науковій літературі вживається також позначення «виникнення права власності». При цьому Ви зазначаєте, що термін «виникнення права власності» залишає поза увагою сам юридичний процес формування правовідносин власності і більш точним вести мову про «набуття права державної власності», одна не пояснюєте, чому саме термін «виникнення» винесений у назву роботи. В цілому робота Д.В. Кушнерука відповідає встановленим вимогам, виконана на достатньо високому науковому рівні та може бути рекомендована до захисту.

Кандидат юридичних наук, доцент В.М. Зубар зазначив, що дисертаційне дослідження є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням підстав виникнення державної власності за цивільним законодавством України. Разом з тим в роботі слід було детальніше дати юридичну оцінку інституту цивільної конфіскації. При цьому робота Д.В. Кушнерука виконана на достатньо високому рівні та може бути рекомендована до захисту.

Доктор юридичних наук, професор І.В. Давидова відзначила, що актуальність обраної теми дослідження не викликає сумнівів. Однак доцільно було б розширити частину роботи, що стосується напрямків оновлення цивільного законодавства на підставі результатів дослідження. Виявлені прогалини та колізії цивільного законодавства необхідно забезпечити конкретними пропозиціями змін та доповнень до чинного законодавства з внесенням останніх до висновків по роботі.

Кандидат юридичних наук, доцент С.М. Мазуренко відмітила високу актуальність тієї частини роботи, яка стосується особливостей вирішення колізій приватних та публічних інтересів в умовах кризи, спричиненої пандемією COVID-19. Однак зазначила, що корисним було б розроблення методичних рекомендацій, якими б встановлювався алгоритм вилучення приватного майна у державну власність в умовах надзвичайних ситуацій..

Доктор юридичних наук, професор О.І. Харитонova відзначила, що в дисертаційному дослідженні Д.В. Кушнерука бракує висновків щодо механізмів можливої адаптації норм іноземного законодавства стосовно підстав виникнення державної власності до чинного цивільного законодавства в Україні. Роботу збагатив би більш детальний аналіз норм

законодавства і інших зарубіжних держав на предмет доцільності їх впровадження в національне законодавство.

Рецензент д.ю.н., професор Сафончик О.І. зазначила:

Дисертантом здійснено актуальне комплексне дослідження за темою «Підстави виникнення державної власності за цивільним законодавством України». Про актуальність теми дослідження свідчать численні дослідження проблем права державної власності під різними кутами зору. Однак у наявних наукових працях висвітлюються лише окремі аспекти теми, у зв'язку з цим необхідним є спеціальне дослідження за предметом теми, обраної дисертантом.

Наведені автором аргументи переконують в актуальності та своєчасності дисертаційного дослідження, предметом якого є цивільно-правове регулювання підстав виникнення державної власності за цивільним законодавством України. Автором проведене комплексне системне дослідження за обраною темою, в результаті якого було отримано важливі для науки цивільного права висновки. Д.В. Кушнерук не лише довів потребу науки та практики у комплексному погляді на підстави виникнення державної власності, що не втрачає своєї актуальності в умовах реформування цивільного законодавства України, але й поставив низку нових питань, від вирішення яких залежить якість вітчизняної юридичної практики в подальшому.

На особливу увагу заслуговують визначені автором методологічні засади визначення підстав набуття права власності та їхньої сутності, а також аналіз судової та іншої практики, що сформувалася стосовно справ, які стосуються різноманітних випадків набуття права власності державою.

Важливим є висновок, що державу потрібно визнати спеціальним учасником договірних відносин, у яких вона приймає участь з метою задоволення загального, суспільного інтересу, а також визначення права державної власності як регламентованої нормами права можливості суб'єктів публічних відносин використовувати (володіти, користуватися, розпоряджатися, мати корпоративні права тощо) на власний розсуд у межах своєї компетенції та з метою забезпечення публічного інтересу майно, яке їм належить відповідно до закону.

За результатами аналізу теоретичних висновків автора можна констатувати, що на сьогодні перспективним є подальше наукове дослідження підстав виникнення державної власності. В цілому, слід відмітити високий загальний рівень дисертаційного дослідження, оскільки крім теоретичних положень, цінним у роботі є їх зв'язок з практичною

площиною застосування висновків та результатів наукового пошуку. Автор аргументовано пропонує у ЦК України повернути розділ II «Володіння та інші речові права», вилучивши норми щодо володіння з розділу стосовно речових прав на чуже майно.

Однак, попри загальне позитивне враження від даної дисертаційної роботи, у ній є деякі недоліки та дискусійні питання, які потребують додаткової аргументації під час захисту.

Зокрема, незрозумілою залишилася теза автора стосовно визначального значення у класифікації форм власності приватної та публічної власності, оскільки всі інші форми (комунальна, муніципальна, колективна, кооперативна, акціонерна, асоціативна, спільна, змішана тощо) можуть бути зведені до однієї або другої форми. Це положення видається недостатньо обґрунтованим у роботі, а тому потребує додаткової аргументації під час захисту.

Крім того, вимагає додаткової аргументації положення про те, що в структурі змісту права державної власності обов'язки превалюють над правами, маючи активний характер, на відміну від пасивного, як правило, характеру обов'язків у праві приватному.

Зазначені зауваження носять уточнюючий характер і не знижують позитивної оцінки дисертаційної роботи. З наведеного вище випливає загальний висновок про те, що дисертація Д.В. Кушнерука за своїм науковим рівнем, одержаними результатами дослідження та пропозиціями відповідає вимогам, що ставляться до наукових робіт такого рівня.

Рецензент к.ю.н., доцент В.М. Зубар відзначив наступне:

Актуальність теми дисертаційного дослідження підтверджується низкою факторів, серед яких можливість впровадження висновків і пропозицій науковця у законотворчу, наукову та навчальну діяльність в Україні. Автор справедливо наголошує на необхідності дослідження проблем виникнення права державної власності, оскільки досі недостатньо дослідженими залишаються питання підстав і способів виникнення такого права, особливо з огляду на оновлення цивільного законодавства, а також на появу таких підстав виникнення, як націоналізація, реприватизація тощо.

Таким чином, Д.В. Кушнерук обрав для свого дисертаційного дослідження дійсно актуальну тему та здійснив спробу вирішення дійсно значущих питань, що ставляться перед наукою цивільного права.

Враховуючи комплексність предмета дослідження, дисертант намагається гармонічно поєднати загальнотеоретичні аспекти предмету дослідження з надбаннями галузевих юридичних наук і, зокрема, науки

цивільного права. Крім того досліджено й реалізацію досліджуваних норм права на практиці. Зазначена всебічність аналізу визначає достатній рівень завершеності дослідження. Критичний аналіз положень чинного законодавства і визначення невідповідностей окремих положень та їх відсутності додає роботі індивідуальності та оригінальності.

Структура роботи, побудована дисертантом, видається вдалою, оскільки забезпечила дисертанту можливість в логічній послідовності розглянути основні проблеми, що стосуються предмету дослідження та зробити відповідні висновки. Характеристика стану наукової розробки проблематики теми в першому розділі дисертації дала змогу визначити актуальні й пріоритетні напрямки дослідження та уникнути повторів і плагіату.

На увагу заслуговують запропоновані авторські визначення понять реприватизації як повернення в державну власність об'єктів недержавної власності, що були раніше приватизовані, шляхом розірвання договору купівлі-продажу у разі його неналежного виконання з урахуванням реалізації і захисту національних інтересів, та «соціальної націоналізації» як тимчасового засобу державного втручання в майнову сферу приватної особи, здійснюваного в особливий період з метою надання допомоги та підтримки найбільш постраждалим підприємствам, яким загрожує внаслідок цього банкрутство.

Зміст роботи свідчить про те, що дисертант цілком успішно впорався з поставленим завданням надати рекомендації щодо можливих змін та доповнень чинного цивільного законодавства у сфері цивільно-правового регулювання підстав виникнення державної власності.

Однак, попри все зазначене, дисертаційна робота містить положення, які потребують додаткового з'ясування, обґрунтування, з приводу яких можна зробити деякі зауваження.

Так, автор слушно зазначає, що поряд із конфіскацією у межах кримінального переслідування законодавство цілої низки держав передбачає застосування так званої цивільної конфіскації, однією із найсуттєвіших відмінностей якої від конфіскації у межах кримінального провадження є те, що цивільна конфіскація є речовою, а її застосування можливе без засудження особи (а в окремих державах – без обвинувачення чи взагалі кримінального переслідування) за вчинення злочину, оскільки в такому випадку переслідується не особа, а відповідне майно. Однак у роботі недостатньо розглянуті особливості застосування цивільної конфіскації, недоліки її правового регулювання. Бажано було б також детальніше дослідити досвід іноземних держав у питаннях застосування цивільної

конфіскації з метою оцінки можливостей імплементації окремих доцільних положень у цивільне законодавство України.

Проте, слід визнати, що зроблені зауваження мають дискусійний характер і не принижують загалом високої оцінки дисертації, що в свою чергу дозволяє зробити висновок про відповідність дисертації Д.В. Кушнерука всім вимогам, які висуваються до наукових праць такого рівня.

Науковий керівник к.ю.н., доцент Некіт Катерина Георгіївна зазначила наступне: відносини власності існують чи не стільки ж, скільки існує людство. Вони складають основу економіки будь-якого суспільства. Не дивно, що особливості правового регулювання відносин власності неодноразово привертала увагу дослідників.

Однак скільки б дослідники не зверталися до цієї теми, вона все ще залишається невичерпною. З'являються нові об'єкти, переглядаються старі концепти та парадигми, законодавство, що регулює відносини власності, постійно потребує оновлення.

Після проведення реформ у законодавстві України, пов'язаних з переходом до ринкової економіки, постало питання про особливості правового регулювання приватної та публічної власності. Поява нових видів права власності у Цивільному кодексі України викликала дискусії щодо їх співвідношення, особливо гострим до сьогодні залишається питання щодо розуміння відмінностей державної власності та права власності Українського народу. Розмежування приватної та публічної власності потягло і необхідність розрізняти підстави набуття відповідних видів права власності, які в деяких випадках можуть співпадати, але більшість таких підстав ґрунтовно різняться.

Зазначене свідчить про актуальність теми дисертаційного дослідження, яка визначається не лише її значенням для вдосконалення теорії цивільного права, але й очевидною можливістю збагачення юридичної практики методичним матеріалом.

Обґрунтованість і достовірність наукових результатів, отриманих дисертантом, не викликають сумнівів. Автор належним чином обґрунтував вибір теми дослідження, його об'єкт, предмет, мету та завдання. Дисертантом використано сучасні методи обробки та аналізу наукової інформації.

Щодо методологічної основи дисертаційного дослідження слід зазначити, що відповідно до встановлених вимог його об'єкт і предмет як категорії наукового процесу логічно співвідносяться між собою як загальне та часткове. Теоретико-методологічний інструментарій дисертації зумовлений

метою дослідження та особливостями досліджуваної сфери суспільних відносин.

Достовірність сформульованих у дисертації наукових висновків, положень, рекомендацій забезпечується використанням численних вітчизняних та іноземних наукових джерел, аналізом необхідних нормативно-правових актів та судової практики.

Можна впевнено стверджувати, що автору вдалося досягти мети дисертаційної роботи, а саме, спрямувати зусилля на розвиток науки цивільного права щодо підстав виникнення державної власності за цивільним законодавством України, з метою обрання кращих рішень у зазначеній сфері з можливістю подальшого вдосконалення норм чинного цивільного законодавства.

Автор у процесі дослідження виявив уміння чітко висловлювати свою думку, робити логічні висновки, обґрунтовувати свою позицію, що допомогло йому вирішити поставлені завдання, які повністю відповідають меті дослідження. Зокрема, автор поставив перед собою такі завдання: здійснити огляд літератури і вибір напрямків дослідження з врахуванням обраної для цього методології, присвятивши значну увагу формально-логічному методу та методу системно-структурного аналізу; встановити формування концепції державної власності та підстав її виникнення у Стародавньому Римі; визначити поняття та правову сутність державної власності; встановити правову природу і характерні права державної власності; встановити специфіку підстав виникнення державної власності; проаналізувати первісні та похідні підстави виникнення державної власності; сформулювати рекомендації щодо можливих змін та доповнень чинного цивільного законодавства з питань виникнення державної власності; встановити місце держави у цивільно-правових відносинах, визначити її цивільну правоздатність; визначити перспективи регулювання і розвитку підстав виникнення державної власності в умовах євроінтеграції.

Про успішне виконання поставлених завдань свідчать наведені висновки та сформульовані пропозиції. Зазначимо, що поставлені завдання вирішені автором на належному науково-теоретичному рівні, а одержані у дослідженні результати характеризуються високим ступенем вірогідності та наукової обґрунтованості.

Дисертації притаманний високий ступінь обґрунтованості та новизни наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих автором.

Дисертаційне дослідження цілком відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України»

на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Теоретичною базою для висновків, зроблених у дисертації, виявилися праці таких науковців, як С.С. Алексєєв, К.И. Скловський, А.В. Винницький, М.І. Брагінський, Р.О. Халфина, В.П. Грибанов, А. С. Довгерт, О.А. Первомайський, А.В. Коструба, О.І. Харитонova, Я.М. Шевченко, В.В. Луць, Н.С. Кузнецова, О.В. Дзера, Є.О. Харитонов, О.С. Яворська, В.І. Борисова, Р.А. Майданик, І.В. Спасибо-Фатєєва, Н.Ю. Голубева, К.Г. Некіт, С.Я. Фурса, М. Д. Пленюк, О.М. Клименка, І. Спасибо, Г.Г. Харченка, О.Г. Харченка та ін. Широкий перелік найменувань у списку літератури свідчить про всебічність і комплексний характер проведеного дослідження.

Використана автором структурна побудова дисертації видається достатньо обґрунтованою і логічною. Дисертаційна робота відзначається системним підходом до аналізу предмету дослідження. Структурно дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Структура роботи повністю відповідає завданням дослідження, дозволяє послідовно розглянути всі проблеми та вирішити завдання, поставлені дисертантом при написанні роботи.

Перший розділ роботи присвячено дослідженню формування концепції державної власності та підстав її виникнення у Стародавньому Римі, визначенню поняття і правової сутності державної власності, підстав виникнення державної власності. Обґрунтування напрямків дослідження відповідно до специфіки проблематики теми дослідження виглядає вдалим та доцільним.

У другому розділі аналізуються первісні підстави набуття права державної власності, такі як виготовлення нової речі та виявлення скарбу, що є пам'яткою історії та культури. Слушним є виділення первісних підстав виникнення державної власності в окремий розділ, оскільки це дозволяє виявити їхню специфіку та відмінності порівняно з похідними підставами.

Третій розділ дисертаційної роботи присвячений похідним підставам набуття права державної власності, і кожний підрозділ в рамках цього розділу присвячується окремій похідній підставі, зокрема, правочинам, спадкуванню, викупу пам'ятки історії та культури, конфіскації, реквізиції, відчуженню земельних ділянок для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, реприватизації, націоналізації. Вдалими видаються висновки автора щодо реприватизації та націоналізації як підстав виникнення права державної власності, які все ще залишаються недостатньо дослідженими у

сучасній науці. Зокрема, слушним є авторське визначення реприватизації як повернення в державну власність об'єктів недержавної власності, що були раніше приватизовані, шляхом розірвання договору купівлі-продажу у разі його неналежного виконання з урахуванням реалізації і захисту національних інтересів. Дуже слушною є пропозиція щодо запровадження поняття «соціальної націоналізації» і визначення її як тимчасового засобу державного втручання в майнову сферу приватної особи, здійснюваного в особливий період з метою надання допомоги та підтримки найбільш постраждалим підприємствам, яким загрожує внаслідок цього банкрутство.

Загалом автору вдалося виконати поставлені завдання і досягти відповідної мети. Можна констатувати, що у дисертаційному дослідженні Д.В. Кушнерука здійснено спробу запропонувати шляхи розв'язання практичних проблем та надано низку пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства щодо підстав виникнення державної власності.

Дисертація пройшла належну апробацію шляхом публікації її основних положень у фахових виданнях, в тому числі в зарубіжному, та повідомлення про результати дисертаційного дослідження на наукових конференціях, а також неодноразово обговорювалась на засіданнях кафедри цивільного права НУ «ОЮА».

Дисертація є завершеною працею, оформленою відповідно до встановлених вимог. Результати проведених автором досліджень та отриманим нові науково-обґрунтовані результати у сукупності розв'язують конкретні наукові завдання, що мають істотне значення для розвитку науки цивільного права України. Зміст публікацій в достатній мірі відображає основні положення дисертації.

Викладене дає підстави для висновку, що дисертація Д.В. Кушнерука виконана на належному науковому рівні, за обсягом і змістом, застосованими методиками досліджень і комплексним вирішенням поставлених завдань, обґрунтованістю висновків та науковою і практичною значимістю відповідає сучасним вимогам до написання дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії і може бути подана до захисту на здобуття ступеня доктора філософії у разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 081-Право.

Підсумовуючи виступи, *д.ю.н., професор, зав. кафедри цивільного права Харитонов Є.О.* зазначив, що дисертаційне дослідження Кушнерука Дмитра Володимировича на тему: «Підстави виникнення державної власності за цивільним законодавством України» відповідає спеціальності 081-Право та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових

установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року №261 (зі змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 року №283), п.10 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року №167.

УХВАЛИЛИ:

Затвердити такий висновок щодо дисертації Д.В. Кушнерука

ВИСНОВОК

**кафедр цивільного права та господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія» щодо
дисертації аспіранта кафедри цивільного права Кушнерука Дмитра
Володимировича на тему: «Підстави виникнення державної власності за
цивільним законодавством України» за спеціальністю 081 – «Право»**

Робота виконана на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Тема дисертації схвалена та затверджена на засіданні кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол №3 від 26 вересня 2016 року) та рішенням Вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 4 від 04 листопада 2016 року).

Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Некіт К.Г.

Актуальність дослідження дисертанта зумовлена недосконалістю правового регулювання підстав виникнення державної власності за цивільним законодавством України.

У будь-якому суспільстві відносини власності є рушійною силою економіки, фактором, від якого залежать всі інші сфери суспільного життя. Одним з перших законів незалежної України був саме Закон «Про власність», в якому на законодавчому рівні було встановлено принцип непорушності права власності, визначено види і форми права власності, встановлено їхню рівність перед законом, а також інших прогресивних положень, які в подальшому знайшли своє закріплення у Цивільному кодексі України.

Держава Україна володіє на праві власності значним обсягом майна, що використовується її органами та посадовими особами для здійснення її завдань і функцій. Як соціальна цінність державна власність

використовується або повинна використовуватися державою для досягнення загальних цілей і виконання завдань і функцій держави.

Стосовно розподілу права власності на види, форми, його критеріїв взагалі, правової природи права державної власності, зокрема, у науковій літературі досі відсутня єдність поглядів. Це зумовлено, зокрема, існуванням у законодавстві категорії «право власності українського народу» поряд з категорією «право державної власності». Тому необхідним є дослідження правової природи і характерних ознак права державної власності.

Засади, на яких побудована ринкова економіка, тісно пов'язані з відносинами власності і підстави набуття власності грають у цих відносинах далеко не останню роль. Набуття права власності є необхідною передумовою і водночас елементом усіх ринкових процесів, що опосередковують рух майна. Підстави набуття права власності є різними в залежності від того, хто є власником – приватна особа чи держава. І хоча деякі підстави є однаковими для обох суб'єктів, однак законодавством передбачені також спеціальні підстави виникнення права державної власності.

Як свідчить практика, не всі підстави рівною мірою врегульовані законодавством, зокрема, така підстава, як реприватизація потребує як ретельного теоретичного дослідження, так і відповідного її закріплення в законодавстві з метою захисту прав власників і інвесторів. Крім цього, необхідним і доцільним як з теоретичної, так і з практичної точок зору є аналіз підстав, способів виникнення такого права, їх класифікація, а також дослідження правової природи як універсальних, так і спеціальних підстав та способів виникнення права державної власності.

Зазначеним і обумовлюється необхідність і актуальність даного дисертаційного дослідження, присвяченого розумінню сутності та виникненню права державної власності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження цілком відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розвиток науки цивільного права щодо підстав виникнення державної власності за цивільним законодавством України, задля обрання кращих

рішень у зазначеній сфері з можливістю подальшого вдосконалення норм чинного цивільного законодавства.

Для досягнення поставленої мети в дисертації вирішувалися такі завдання:

- здійснити огляд літератури і вибір напрямків дослідження з врахуванням обраної для цього методології, присвятивши значну увагу формально-логічному методу та методу системно-структурного аналізу;
- встановити формування концепції державної власності та підстав її виникнення у Стародавньому Римі;
- визначити поняття та правову сутність державної власності;
- встановити правову природу і характерні права державної власності;
- встановити специфіку підстав виникнення державної власності;
- проаналізувати первісні та похідні підстави виникнення державної власності;
- сформулювати рекомендації щодо можливих змін та доповнень чинного цивільного законодавства з питань виникнення державної власності;
- встановити місце держави у цивільно-правових відносинах, визначити її цивільну правоздатність;
- визначити перспективи регулювання і розвитку підстав виникнення державної власності в умовах євроінтеграції.

Об'єктом дослідження є правовідносини, пов'язані з виникненням державної власності за цивільним законодавством України.

Предметом дослідження є цивільно-правове регулювання підстав виникнення державної власності за цивільним законодавством України.

Методи дослідження. Методологічну основу наукового дослідження становить низка загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, зокрема: діалектичний, формально-логічний, логіко-юридичний, порівняльно-правовий, структурно-функціональний, метод системного аналізу, соціологічний та ін.

При проведенні дослідження автор керувався такими концептуально важливими методологічними засадами, як положення про єдність абстрактного й конкретного, логічного й історичного, одиночного й загального, емпіричного й теоретичного, взятих у їх діалектичному взаємозв'язку.

Основним серед методів, які використовувалися при написанні дисертації, був формально-логічний метод. За допомогою цього методу досліджувалася юридична природа права державної власності, підстави та способи його виникнення, а також здійснювалась обробка та аналіз емпіричного матеріалу.

У рамках загального методологічного підходу використано також історичний метод, методи порівняльного та структурно-системного аналізу тощо. Автор дослідив розвиток інституту підстав виникнення державної власності, починаючи з римського права й до сучасного стану його регулювання, та здійснив комплексний правовий аналіз цього інституту.

Теоретичну основу проведення дослідження становлять праці відомих фахівців у галузі цивільного права, як іноземних, так і вітчизняних: С.С. Алексеева, К.И. Скловського, А.В. Винницького, М.І. Брагінського, Р.О. Халфиної, В.П. Грибанова, А. С. Довгєрта, О.А. Первомайського, А.В. Коструби, О.І. Харитонової, Я.М. Шевченко, В.В. Луця, Н.С. Кузнецової, О.В. Дзєри, Є.О. Харитонова, О.С. Яворської, В.І. Борисової, Р.А. Майданика, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Н.Ю. Голубєвої, К.Г. Некіт, С.Я. Фурси, М. Д. Пленюк, О.М. Клименко, І. Спасибо, Г.Г. Харченко, О.Г. Харченко та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці спеціальним комплексним дослідженням підстав виникнення права державної власності за цивільним законодавством України.

За результатами проведеного дослідження отримано такі результати, що містять наукову новизну:

вперше:

запропоновано визнати державу спеціальним учасником договірних відносин, у яких вона приймає участь з метою задоволення загального, суспільного інтересу;

запропоновано до спеціальних підстав виникнення права державної власності додати таку підставу, як передача майна з комунальної до державної власності. Ця підстава не поглинається підставою «відчуження власником свого майна», оскільки ґрунтується не на договорі, а на складному юридичному факті (рішення ОМС, погодження з відповідним державним органом, згода КМУ (в залежності від виду майна), акт передачі з балансу на баланс);

запропоновано також в якості спеціальної підстави виникнення права державної власності закріпити на законодавчому рівні реприватизацію;

запропоноване авторське визначення реприватизації як повернення в державну власність об'єктів недержавної власності, що були раніше приватизовані, шляхом розірвання договору купівлі-продажу у разі його неналежного виконання з урахуванням реалізації і захисту національних інтересів;

запропоновано поняття «соціальної націоналізації» як тимчасового засобу державного втручання в майнову сферу приватної особи, здійснюване

в особливий період з метою захисту приватного інтересу та надання допомоги та підтримки найбільш постраждалим підприємствам, яким загрожує внаслідок цього банкрутство;

удосконалено:

визначення права державної власності як регламентованої нормами права можливості суб'єктів публічних відносин використовувати (володіти, користуватися, розпоряджатися, мати корпоративні права тощо) на власний розсуд у межах своєї компетенції та з метою забезпечення публічного інтересу майно, яке їм належить відповідно до закону;

класифікацію форм права власності, що ґрунтується на поділі на право приватної та право публічної власності, в основу класифікації на які мають бути покладені такі критерії: 1) підстави виникнення і припинення права власності; 2) характер об'єктів права власності; 3) правовий режим об'єктів права власності; 4) суб'єкти права власності; 5) мета права власності (забезпечення інтересу (приватного чи публічного); 6) зміст права власності;

положення щодо володіння як виду речового права. Запропоновано повернення до концепції володіння, як виду речових прав, що сприятиме найбільш ефективному вирішенню проблем державної власності в зв'язку з відмовою від права господарського відання та права оперативного управління;

запропоновано у ЦК України повернути розділ II «Володіння та інші речові права», вилучивши норми щодо володіння з розділу стосовно речових прав на чуже майно;

розуміння права держави на відмову від спадщини: таке право може бути нею реалізовано відповідно до ст. 1274 ЦК України, коли держава може здійснити відмову на користь іншого спадкоємця за заповітом, або на підставі ст. 1273 ЦК України держава може відмовитись від спадщини, і тоді майно стане виморочним та перейде у власність територіальної громади;

розуміння правової природи відчуження земельних ділянок для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності як публічно-приватного інституту, оскільки держава, втручаючись в охоронювану нею майнову сферу приватної особи, намагається виправити наслідки цього вторгнення й відновити майно останньої в попередньому обсязі;

дістали подальшого розвитку:

теза стосовно визначального значення у класифікації форм власності приватної та публічної власності, оскільки всі інші форми (комунальна, муніципальна, колективна, кооперативна, акціонерна, асоціативна, спільна, змішана тощо) можуть бути зведені до однієї або другої форми;

положення про необхідність і доцільність визнання держави юридичною особою у договірних правовідносинах (та інших цивільно-правових відносинах), у яких вона виступає як рівноправний суб'єкт;

положення про те, що в структурі змісту права державної власності обов'язки превалюють над правами, маючи активний характер, на відміну від пасивного, як правило, характеру обов'язків у праві приватному;

характеристика скарбу як такого, що доніс до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберіг свою автентичність, є необхідною для визначення поняття скарбу як такого, що має цінність для загалу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки теоретичних і практичних проблем цивільно-правового регулювання виникнення і здійснення права державної власності;

правотворчій діяльності – для вдосконалення актів чинного законодавства України щодо цивільно-правового регулювання виникнення права державної власності;

правозастосовній діяльності – для формулювання рекомендацій із вдосконалення практики застосування актів чинного законодавства України щодо цивільно-правового регулювання виникнення права державної власності, правильного розуміння змісту правових норм, їхнього тлумачення, вирішення питань, не врегульованих нормами права;

навчальному процесі – при викладанні дисциплін «Цивільне право України», «Право власності», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, практикумів, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін.

Публікації. Основні теоретичні положення, наукові висновки та практичні рекомендації, сформульовані в дисертації, викладені у 5 наукових статтях, з яких 4 статті опубліковано у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 стаття – у зарубіжному періодичному виданні, а також у 3 тезах доповідей на науково-практичних конференціях, круглих столах тощо.

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію матеріалів дисертації:

1. Кушнерук Д.В. Правове регулювання конфіскації майна за законодавством України. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. № 28. 2018. С. 54-59.
2. Кушнерук Д.В. Спеціальні підстави виникнення права державної власності примусового характеру. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. № 33. 2019. С. 24-31.
3. Кушнерук Д.В. Правова природа та особливості права державної власності. *Право та державне управління. Випуск № 2. Том 1*. 2019. С. 44-48
4. Кушнерук Д.В. Публічні закупівлі як підстава виникнення права державної власності. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. № 36. 2020. С. 30-35.
5. Кушнерук Д.В. Реприватизація як підстава виникнення права державної власності. *Evropský politický a právní diskurz*. Volume 7. Issue 5. 2020. С. 72-77.
6. Кушнерук Д.В. До питання про конфіскацію як підставу виникнення державної власності. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2*. відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім "Гельветика", 2017. С. 584-586.
7. Кушнерук Д.В. Деякі проблеми правового регулювання викупу земельних ділянок для суспільних потреб як підстави виникнення державної власності. *Динаміка статусу приватної особи в сучасних умовах інтеграційного розвитку України: Матеріали Всеукр. Конференції, присвяченої пам'яті І.В. Шерешевського (м. Одеса, 30 листопада 2017 року)*. За заг. ред. Є.О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2017. С. 69-71
8. Кушнерук Д.В. Набуття державою права власності на майно в порядку спадкування. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2*. відп. ред. Г.О. Ульянова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – С. 521-524.

Характеристика особистості здобувача.

Кушнерук Дмитро Володимирович, має вищу юридичну освіту. У 2006 р. закінчив Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, факультет міжнародного права, здобувши ступінь магістра з міжнародного права. У 2006 р. закінчив Одеську національну юридичну академію (нині – Національний університет «Одеська юридична академія») і здобув ступінь магістра правознавства. У 2003-2004 рр. працював помічником головного юрисконсульта ТОВ «Флагман». З 2005

по 2012 рік працював старшим, головним консультантом, завідувачем відділу, Заступником керівника Служби Адміністрації Президента України. У 2012-2014рр. працював на посаді радника Постійного представництва України при ООН (м. Нью-Йорк). З 2014 по 2020 р. працював Заступником Керівника Головного департаменту Адміністрації Президента України. З липня 2020 року обіймає посаду Генерального консула України в Сан-Франциско. Володіє англійською, німецькою, українською, російською мовами. Має 4 наукові статті, опубліковані у фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, 1 наукову статтю, опубліковану у зарубіжному періодичному виданні з юридичного напрямку, 3 тези доповідей на науково-практичних конференціях. Має дипломатичний ранг Надзвичайного та Повноважного Посланника першого класу, другий ранг державного службовця. Має нагороди: подяка Президента України, подяка МЗС України, почесна відзнака Служби безпеки Президента України, відзнака УДО України.

Оцінка мови й стилю дисертації. Мова й стиль дисертаційного дослідження відповідають вимогам, які висуваються до наукової праці такого рівня.

У результаті попередньої експертизи дисертації Кушнерука Д.В. та повноти основних результатів дослідження

УХВАЛИЛИ:

1. Затвердити висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення щодо результатів дисертаційного дослідження Кушнерука Дмитра Володимировича на тему: «Підстави виникнення державної власності за цивільним законодавством України», представленій на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

2. Констатувати, що за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Кушнерука Дмитра Володимировича на тему: «Підстави виникнення державної власності за цивільним законодавством України» відповідає спеціальності 081-Право та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року №261 (зі змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 року №283), п.10 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року №167.

3. Рекомендувати дисертацію Кушнерука Дмитра Володимировича на тему: «Підстави виникнення державної власності за цивільним законодавством України» до захисту на здобуття ступеня доктора філософії у разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 081-Право.

Рецензент:

д.ю.н., професор,

професор кафедри цивільного права

О.І. Сафончик

Рецензент:

к.ю.н., доцент,

доцент кафедри цивільного права

В.М. Зубар

